

Anders Hultgård. *Midgård brinner. Ragnarök i religionshistorisk belysning*. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi CXLVI. 2017. Uppsala.¹

Myten om Ragnarök berättades under vikingatiden i Norden och blev senare under medeltiden nedtecknad på fornvästnordiskt språk i poetiska verk och prosatexter på Island. Denna eskatologiska myt handlar om världens och gudarnas undergång, men också om jordens förnyelse och återuppståndelse. Frågor som rör mytens egenart, förändring och ursprung har diskuterats intensivt i den tidigare forskningen. Eftersom många religioner och kulturområden med skiftande språk dragits in i den diskussionen ställs höga krav på den forskare som på allvar ämnar ge sig in i debatten. En forskare som kan motsvara dessa krav är religionshistorikern Anders Hultgård. Han har arbetat med dessa frågor under decennier och nu föreligger resultatet i ett spränglärt och massivt verk *Midgård brinner. Ragnarök i religionshistorisk belysning*, som getts ut av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur. Med orden ”Midgård brinner” (*brinnit mittilagart*) sammanfattar den forntyska dikten *Muspilli* världens undergång. Dessa ord som uppträder i bokens titel skulle också kunna sammanfatta myten om Ragnarök.

Boken omfattar sju kapitel, samt förkortningar och en bibliografi. I inledningskapitlet diskuteras begreppet Ragnarök. De flesta är överens om att förleden *ragna-* är en genitiv plural av ordet *regin* ’de rådande, gudarna’. Den andra leden som föreligger i två former – *røk* och *røk(k)r* – är däremot mer omdiskuterad. I Snorres *Edda* möter vi sammansättningen *ragnarøk(k)r*, vilken vanligtvis översätts ’gudaskymning’. I poesin möter vi däremot formen *ragnarøk*, som enligt gängse tolkning betyder ’gudarnas öde’. Hultgård har en annan uppfattning och menar att efterleden *røk*, (*røk*) ska tolkas ’väsentliga mytiska tilldragelser’. I de äldsta bevarade fornvästnordiska handskrifterna (ca 1150–1200) och i

¹ Recensionen är tidigare publicerad i *Chaos: Skandinavisk tidsskrift för religionshistoriske studier* (68) 2017 vol. II, 209–213.

Sundqvist, Olof. 2019.

Rec. av Anders Hultgård. *Midgård brinner. Ragnarök i religionshistorisk belysning*. *Scripta Islandica* 70: 111–117.

© Olof Sundqvist (CC BY)

DOI: <https://doi.org/10.33063/diva-400608>

den poetiska traditionen har nämligen ordet *røk* den betydelsen. Sammansättningen ska således tolkas 'väsentliga mytiska tilldragelser som rör gudarna'. I inledningskapitlet får vi även en forskningshistorisk skiss, som framförallt tar fasta på den version av ragnaröksmyten som föreligger i eddadikten *Völuspá*, dvs. huvudkällan till myten. Man diskuterade tidigt om denna version av myten tillkommit under kristen påverkan eller om den var baserad på en redan existerande inhemsk tradition. Tre tolkningslinjer kan skönjas: (1) *Ragnaröksmyten är en sammansmältning av skilda mytmotiv med ursprung i olika religioner*. Den mest framträdande företrädaren för den linjen var Axel Olrik som såg myten som en mosaik, där olikfärgade stenar representerade olika mytmotiv med ursprung i iranska, keltiska och kristna traditioner. Även Richard Reitzenstein såg likheter mellan den nordiska och iranska myten. Han hävdade att en ursprunglig iransk myt om världens undergång hade upptagits och omvandlats av manikéer, och via manikeismen spred den sig till Gallien alternativt Ryssland, för att därifrån påverka nordborna. (2) *Ragnaröksmyten som ett uttryck för indoeuropeisk mytologi*. En tidig företrädare för denna tolkning var Victor Rydberg, som såg slående likheter mellan den nordiska och iranska eskatologin. Stig Wikander och Georges Dumézil antog att dessa myttraditioner byggde på ett gemensamt indoeuropeiskt arv då de även fann likheter mellan Ragnarök och den stora striden som omtalas i det indiska eposet *Mahābhārata*. (3) *Ragnaröksmyten har tillkommit genom ett starkt inflytande från kristen eskatologi*. Vissa forskare, t.ex. Sophus Bugge och Jan de Vries, menar att det aldrig fanns en sammanhängande ragnaröksmyt förrän det att kristendomen nådde Norden. Myten uppstod då den gamla religionen gick mot sin upplösning, vilket utlöste en oro som bidrog till mytens utformning. Det var dock främst den kristna eskatologin som gav stoff till ragnaröksmyten även om vissa enskilda mytmotiv kan ha haft en inhemsk bakgrund. Några forskare, t.ex. A.C. Bang, menade att de judisk-kristna *Sibyllinska Oraklen* kan ha utgjort en förebild för *Völuspá* och dess apokalyptiska myt. Anders Hultgård ställer sig tveksam till den tredje tolkningslinjen, som ser *Völuspá* som en halvt kristen dikt. Dikten omfattar enligt hans mening en förkristen föreställningsvärld. Han ställer sig också tveksam till de forskare som hävdar att Ragnarök och motivet med *fimbulvinter* ska ses som en reflex av en naturkatastrof, som utlöstes av ett antal våldiga vulkanutbrott åren 536 och 540 e.Kr. Motivet med *fimbulvintern* går säkert tillbaka på en äldre tradition, vilket förekomsten av samma mytmotiv i iransk tradition tyder på. I slutet av kapitlet presenteras syfte

och metod. Genom ett komparativt tillvägagångssätt ämnar Hultgård undersöka huruvida myten har en sådan särart att den inte kan förklaras utifrån en kristen föreställningsvärld utan måste ses som ett uttryck för en äldre inhemsk tradition. I kapitel II studeras sedan ragnaröksmytens historiska och sociala kontext. Enligt Hultgård berättades myten i hallar och kultbyggnader på stormannagårdar under vikingatiden. I dessa elitära miljöer hade myten en central betydelse för krigarfursten och hans följe. Enhärjarna i Valhall motsvarade egentligen krigarna i de reella hallarna. I den vikingatida hallen vid Garnisonen i Birka, t.ex., finns arkeologiska spår av ett sådant följesväsen. Mot bakgrund av ramen till och talaren i *Vqluspá* behandlar Hultgård även de sierskor som benämndes *vqlur* (*vqlva* sg.) i de norröna källorna. De har där en betydelsefull roll och tycks ha varit högt uppskattade i det vikingatida samhället, också i mer elitära kretsar. Även klassiska källor vittnar om den höga prestige sierskor åtnjöt bland germanerna.

Kapitel III omfattar en detaljerad genomgång av ragnarökstraditionen i de skriftliga källorna, samt en diskussion kring de tolkningar som förekommit i anslutning till dem. Hultgårds metod utgår från en noggrann textanalys, där syftet är att så långt som möjligt se vad texterna säger oss. I de översättningar som presenteras har Hultgård undvikit att återge originalets form med stavrim och versmått. Det skulle framtvunga friare översättningar, vilket också skulle innebära en förflyttning bort från textens grundmening. Kapitlet inleds med en analys av ragnaröksmytens huvudkälla, *Vqluspá* str. 38–66. Hultgård har här valt att översätta varje vittnesmål av den, var för sig, vilket innebär att Codex Regius (R), Hauksbók (H) och manuskripten till Snorres *Edda* (S) presenteras i tre separata spalter. Därefter görs en noggrann analys av varje enskild strof där författaren även diskuterar de ställen där manuskripten skiljer sig åt. Av de övriga eddadikterna som återger myten om världens undergång och förnyelse får *Vafprúðnismál* (str. 17–18, 38–39 och 44–55) ett stort utrymme, medan de andra eddadikterna behandlas mer kortfattat. De tidigaste daterbara belägen för myten finns i två skaldedikter från ca 950, nämligen *Eiríksmál* och *Hákonarmál*. Även de analyseras på ett grundligt sätt. Kenningar och anspelningar på ragnaröksmyten i andra skaldedikter omtalas mer översiktligt. Därefter behandlas mytens uppträdande i den fornisländska prosan, där Snorres beskrivning i *Gylfaginning* 51–53 har en särställning. I översättningen av Snorres text håller Hultgård isär den version av myten som möter oss i de mer samstämmiga manuskripten R-W-T och den som finns i Uppsalaeddans (U). Saxos skildring av Brävallaslaget på latin har

ibland betraktats som en reflexion av Ragnarök, men Hultgård avvisar den tolkningen. Hultgård konkluderar att de versioner av myten som kommer fram i de poetiska texterna ska prioriteras. Trots sin allusiva karaktär ger de den mest tillförlitliga bilden av den gamla myten.

I kapitel IV diskuteras de bilder som förmodats skildra ragnaröksmyten. Kapitlet inleds med en metoddiskussion kring de problem som forskaren möter vid bildtolkning. Vems bildtolkning söker vi? Beställaren av bilden? Konstnären som skapade bilden eller de människor som iakttog den? Hultgård påpekar att människor i olika tidsepoker har lagt in olika meningar i bilderna och därför har deras betydelse förändrats. Ett fyrfota djur kan av vissa ha satts samman med Ragnarök, medan andra associerade det till den kristna eskatologiska myten. Bildens mening och betydelse ligger i betraktarens öga och kan ha skiftat i olika kontexter. Hultgård inleder sedan diskussionen med de vikingatida bildstenarna på Gotland, bland annat ryttaren och kvinnan på stenen från Tjängvide I (SHM 4171). Han menar att kvinnan med dryckeshornet inte alls behöver återge en valkyrja i Valhall, utan snarare ska knytas till ett mer allmänt föreställningskomplex som handlar om hur en mytisk kvinna möter människan efter döden. Detta motiv förekommer i både iranska och grekiska traditioner. Därmed faller den bilden som en källa till ragnaröksmyten. Möjligtvis kan man se något av motiven på det gotländska Ardre-monumentet som föreställande stridande och drickande enhärjar i väntan på Ragnarök. Av runstenarnas bildmotiv är det de som finns på Ledbergstenen, Östergötland, som är mest intressanta i sammanhanget. Bilderna på A- och B-sidan kan där, enligt Hultgård, alludera på den stora slutstriden vid Ragnarök, trots korset på C-sidan: ”Torgöt kan ha hyst förhoppningen att efter sin död som en av enhärjarna en gång få kämpa på den goda sidan mot de makter som vill förgöra världen” (s. 183). Även de vikingatida stensulpturerna från England diskuteras, t.ex. Gosforthkorset. Hultgård är generellt skeptisk till att föra dem samman med ragnaröksmotivet. Några vikingatida bildvävnader behandlas också grundligt, bland annat Överhagdalsbonaden från Härjedalen. Men även där är det enligt Hultgård svårt att på ett övertygande sätt föra samman de scener som finns på den med ragnaröksmyten.

I kapitel V diskuteras ragnaröksmytens vidare religionshistoriska sammanhang. Myten traderades i ett samhälle där kristendomen fått ett visst inflytande. Därmed ställdes myten in i ett vidare sammanhang som kan ha beröringspunkter med en rad religiösa traditioner, judendom och islam, iransk, grekisk och romersk religion, men också keltisk, indisk, slavisk

och baltisk religion. I kapitlet visar Hultgård prov på vida och djupa kunskaper om dessa religioner och deras eskatologiska traditioner, där han även återger de flesta av deras urkunder och källor på originalspråk, t.ex. latin, grekiska, hebreiska, avestiska (*zand*), medelpersiska och forniriska. Avsikten med kapitel VI är att försöka förstå ragnaröksmyten ur ljuset av de eskatologiska föreställningar som förekommer i ovan nämnda religioner. Genom jämförelser med dem, där likheter och olikheter diskuteras, kan man få fram den nordiska mytens egenart. Kapitlet är tematiskt disponerat och utgår från den uppbyggnad som myten har i *Völuspá* och Snorres *Edda*:

- Allehanda tecken och omvälvningar som förebådar världens slut.
- Skrämmande odjur och demoniska motståndare.
- Den stora slutstriden.
- Världen går under.
- En ny värld uppstår.

Tecken som förebådar världens slut beskrivs utförligt i judisk-kristna och indoiranska traditioner, men är mindre framträdande i Skandinavien. Motivet med fjättrandet och lössläppandet av ett demoniskt väsen i den yttersta tiden knyter tydligt samman de iranska och skandinaviska traditionerna. Så förhåller det sig även med slutstriden, där ont ställs mot gott. Hultgård menar att det här måste föreligga gemensamma rötter mellan dessa traditioner. I judisk-kristna traditioner har konfrontationen färre krigiska uttryck. Motivet med världsbranden finns i andra religioner, men det är endast i den skandinaviska och de indoiranska traditionerna elden får förödande konsekvenser och leder till undergång. I iranska och grekiska traditioner har världsbranden dessutom en renande och återställande funktion. Tanken om världens och naturens pånyttfödelse finns även i Norden. I judisk-kristen och senantik tradition förekommer visserligen elden, men den har mindre verkan och betydelse där.

I det sjunde och sista kapitlet dryftas åter de övergripande frågorna som rör mytens särprägel och ursprung, men också förändringar som skett under traderingen. För att få fram mytens egenart måste den främst jämföras med den tradition som av historiska skäl ligger närmast den, nämligen den kristna. Här föreligger flera väsentliga skillnader. Den skandinaviska föreställningen om att naturen förnyas efter världens undergång saknas i den kristna eskatologin. Inte heller det krigiska inslaget som finns vid Ragnaröks slutstrid förekommer i den kristna mytologin. Där beskrivs uppörelsen mellan gott och ont som ett domsförfarande. Före-

ställningen om ett människopar som överlever den hårda vintern på en skyddad plats, saknas också i de kristna traditionerna. Ragnaröksmytens egenart framträder således tydligt då man jämför den med kristendomens eskatologi.

Den vikingatida traditionen om världens slut kom att leva kvar efter religionsskiftet och gav kristendomen nya impulser. Visserligen representerade Ragnarök och Domedagen två olika eskatologier, men här fanns flera beröringspunkter. Ofta säger man att det var kristendomen som kom att ge nytt stoff till den skandinaviska eskatologin, men helt klart har även ragnaröksmyten påverkat den tidiga kristendomen. Ett exempel på detta är runinskriften på den korsprydda Skarpåkerstenen (Sö 154) från Södermanland (1000-tal): "Gunnar reste denna sten efter sin son Lydbjörn. Jordan skall rämna och den höga himlen." Enligt Hultgård finns här möjligen en anspelning på Ragnarök. Budskapet är: "Ingen bättre son än Lydbjörn kommer att finnas innan världen går under" (s. 392). Hultgård visar på flera källtexter där kristna företrädare anpassat sitt budskap till den skandinaviska mytologin, t.ex. då Leviatan kallas *Miðgarðarormr* i *Niðrstigningsarsaga*.

Hultgård avslutar sitt verk med att diskutera ragnaröksmytens ursprung. I den inhemska skriftliga källorna kan vi följa den bak till ca 950. Men förmodligen är den betydligt äldre än så. Jämförelser med eskatologiska traditioner från Iran talar för det. Framställningar av det kosmiska trädet är slående lika i de iranska och nordiska traditionerna, där de utgör symboler för tid och rum. Även motivet med fimbulvintern och människosläktets överlevnad på en skyddad plats (Hoddmimers skog) har en direkt parallell i den iranska myten om det människopar som undkom den stränga och långvariga vintern i guden Yimas underjordiska boning, *vara'n*. Ulvens (ulvarnas) angrepp på himlakropparna vid Ragnarök har en direkt överensstämmelse med draken Gozihrs kamp mot solen och månen, som omtalas i *Bundahišn*. En motsvarighet till slutstridens mytiska krigare, enhärjarna, finner vi också i iransk religion. Där finns en grupp krigare, som ska ledas av "den sista fullkomnaren", Saošyant'en, i slutstriden mot onskans makter (se *Yašt* 19). Även temat med jordens renande och naturens pånyttfödelse finns i båda religionernas traditioner. Hultgård konkluderar sin studie med att konstatera att ragnaröksmyten har ett inhemskt ursprung. Jämförelsen med den kristna eskatologin vittnar om mytens särprägel. Vissa detaljer kan härstamma från den kristna tankevärlden, men de har ingenting med mytens kärna att göra. Ragnaröksmyten liknar däremot på ett slående sätt den iranska eskatologin. Det

handlar dock inte om ett överförande av mytmotiv från Iran till Skandinavien. Vi står snarare ”inför två eskatologiska föreställningskomplex som utgör oberoende utvecklingar av en arkaisk indoeuropeisk myt om världens undergång och förnyelse” (s. 416).

Det finns inget tvivel om att Hultgårds omfattande och djuplodade arbete över Ragnarök kommer att utgöra ett standardverk för flera decennier framöver. Bokens disposition är noggrant genomtänkt, språket och resonemangen är kristallklara, och här finns så vitt jag kan se ytterst få korrekturfel. Rent metodiskt utgör Hultgårds arbete ett gott exempel på och mönster för ett meningsfullt komparativt tillvägagångssätt. Visst finns det enskilda ståndpunkter där man kan ha en annan uppfattning, men i de flesta fall är författarens konklusioner övertygande. Boken omfattar också många fina bilder av runstenar och forntida monument, som bidragit till det positiva helhetsintrycket. Flera av dessa foton är tagna av författarens hustru Ulla-Maj Hultgård och de håller hög klass. Kanske hade man önskat att detta innehållsrika verk hade haft ett index, å andra sidan kan den omfattande innehållsförteckningen fylla en liknande funktion.

Att ingående studera ragnaröksmyten ur ett komparativt perspektiv kräver, som underströks ovan, mycket omfattande religionshistoriska kunskaper och djup kännedom om ett antal forntida språk och texter. Det är därför få forskare som kan axla ett sådant arbete. Efter att ha läst Anders Hultgårds bok känner man sig frestad att travestera författarens tolkning av Skarpåkerstenen: *Ingen bättre studie över Ragnarök kommer att finnas innan världen går under.*

Olof Sundqvist

Stockholms universitet

Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap

ORCID iD 0000-0002-4304-9782

